

איריס וג'ון

שירז גרד

הסרט, איריס וג'ון (2001) הינו ביוגרפיה קולנועית, המתארת את חייה של הסופרת הבריטית, איריס מרדוק. הסרט נע בין שני קטבים תוך שימוש בעריכה צולבת - איריס המבוגרת, הנמצאת בתהליך הידרדרותי הדרגתי של מחלת האלצהיימר מול איריס הצעירה. המשותף לשתי תקופות החיים הוא נכחות בן זוגה ולימים בעלה, ג'ון ביילי. ריצ'רד אייר יצר את הסרט בהסתמך על ספר זיכרונות, שכתב ביילי, ונקרא (An allegory for Iris) 1999. הסרט, אם כך, הוא ביוגרפיה "כפולה": האחת בעיבודו הספרותי של ביילי והשנייה בעיבוד הקולנועי של אייר.

הביוגרפיה הינה טקסט יחסי (בניגוד לפיקציה) וככזה היא טוענת לסיפוק מידע על מציאות החיצונית לטקסט (הקולנועי במקרה זה) והיא כפופה למבחן אימות. מטרתה אינה להיראות כמשהו "נכון" אלא לקיים קשר של דמיון, להוות דימוי של הממשות. כל הטקסטים היחסיים גוזרים מעין הסכם יחסי, מפורש או מרומז, בו כלולים הגדרה של שטח המציאות הרלוונטית והצהרה בנוגע למידת הדמיון, אותה מציג הטקסט. הדמיון יכול להימצא בשני מישורים - האחד הוא מישור האלמנטים, המרכיבים את הנרטיב. ברמה זו מעורב קריטריון הדיוק. השני הוא הנרטיב

בכללותו, כשלם בו מעורב קריטריון המהימנות. הדיוק עוסק במידע, במקרה זה פרטים ביוגרפיים, ואילו הנאמנות עיסוקה במשמעות (Lejeune, 1989). בהתחשב בשני הקריטריונים, שומר איריס וג'ון על קשר של דמיון עם המציאות ואף מייצר דיוק ביוגרפי ביצירת תיאור אמין של מחלתה וחזותה של מרדוק (גיודי דנץ' נראית כבבואה של מרדוק).

קריטריון המהימנות עוסק במשמעות, המוסקת מתוך הנרטיב השלם, והוא משמעותי ביותר היות והוא היוצר, לטעמי, את ערכו המוסף של הסרט כביוגרפיה. איריס וג'ון הוא ביוגרפיה "רגשית". ראשית, משום שנוצר מתוך ספר זיכרונות של בעל על זוגתו ושנית מתוך הנרטיב הנע סביב הזוגיות של ביילי ומרדוק. המחלה והתפוררותה של איריס נעשות מתוך הפריזמה הזוגית. מסיבה זו רגיש הסרט למציאות ודווקא כך, מתוך פרספקטיבה של אדם, העומד מן הצד וצופה בתהליך, חודרותה השפעה והמשמעות של האובדן לתודעת הצופים.

היבט נוסף לרעיון הדומות ניתן למצוא בדיון של מנחם בריןקר על הריאליזם. לדידו, האמונה כי היצגים מסוימים דומים למוצג בהם יותר מהיצגים אחרים היא נאיבית, ויש להוציאה מן התיאוריה של ההיצג באומנות ובספרות. כלומר, בריןקר מדבר על דומות, ש"איננה נקבעת כיחס קבוע ובלתי מותנה (בעמדת המתבונן) בין שני עצמים בעולם. מבחינה זו אין היא אובייקטיבית אלא תלויה במשקל שמייחס המתבונן" (בריןקר, עמ' 100). כך לדעתי הסרט מטפל בביוגרפיה, תוך התייחסות סובייקטיבית והתמקדות בנרטיב הזוגי. למרות זאת, הדיוק הביוגרפי ארוג גם הוא אל תוך העלילה ומעשיר את המשמעות הכללית.

אדגים את קריטריון הדיוק באמצעות תיאור מחלת האלצהיימר על שלביה בתוך הנרטיב שבסרט. על פי עמותת האלצהיימר בישראל דמנציה היא הידרדרות מנטלית, ואלצהיימר היא הצורה המוכרת והידועה בעולם של מחלה זו. הסימפטומים למחלת ניוון המוח הינם: אובדן זיכרון, המשפיע על העבודה, קושי במילוי מטלות מוכרות, בעיות שפה – חולה אלצהיימר יכול לשכוח מילים פשוטות או להחליפן במילים, שאינן מתאימות, וליצור משפטים בלתי מובנים, חוסר התמצאות בזמן ובמקום, שיפוט שגוי, בעיות של חשיבה מופשטת, הנחת דברים שלא במקומם, שינויים במצב הרוח או בהתנהגות (ללא סיבה נראית לעין), שינויים באישיות ואובדן יוזמה. הסרט מציג את הסימפטומים ויוצר תמונה אמורה ורגישה של מוחו של אדם חולה ושל השפעתו על הסביבה. ישנן דוגמאות לכך לאורכו של הסרט. איריס משוטטת מחוץ לביתה ונראית מנותקת מן העולם, כשהיא מהלכת על כביש ראשי. בסצנה אחרת איריס אינה מסוגלת לשחות בנהר, פעילות אותה נהגה לעשות תכופות. איריס, האשה החזקה והדינמית, שכתובה הייתה כל חייה (היא כתבה 26 רומנים), הופכת לפאסיבית ואיננה מסוגלת לכתוב או להתבטא בבהירות. אייר

מתאר את הקושי שבשמירה על מערכת יחסים זוגית בין שני אנשים, ששנים בילו זה במחיצת זו. איריס וג'ון לא מנסה לפאר את אהבתם או להאדיר אותה, אלא מתמודד עם הקושי והאפרוריות של המחלה והשלכותיה. לקראת סוף הסרט, כאשר מרדוק פוסקת מלקיים קשר עם בעלה הוא פורק את תסכולו, צועק עליה ואומר לה, שהוא שונא אותה, בעוד היא שכובה לידו במיטה. הבחירה למקם סצנת שבירה של ביילי דווקא במיטה, סמל הזוגיות שלהם, ממחישה עד כמה מקשה מצבה המנטלי של איריס על החיים יחד.

יש הרואים באיריס וג'ון סיפור אהבה יותר מאשר ביוגרפיה של הנבליסטית הבריטית, היות והסרט לא מתמקד בקריירה שלה ככותבת. ניתן לראות את הסרט כמתאר את מאבקה של מרדוק במחלת האלצהיימר ואת בחירתה של אייר לתאר, דווקא, את יחסיה עם בעלה בדרך מגמתית, משום שהקהל יכול להזדהות עם נושא זה. אומנם, אייר מתמקד בזוגיות שלהם, אך הבחירה בסיפור אהבה כמקוד הנרטיב לא נעשתה לשם יצירת הזדהות של הקהל, אלא דווקא לצורך הצגת מערכת היחסים עם האדם הקרוב לה ביותר (שהכיר אותה במחצית חייה הבריאה). זוהי האינדקציה המשמעותית ביותר להמחשת ההתדרדרות, ולכן היא משרתת את הזווית הביוגרפית. בנוסף, עיסוקו של הסרט בנושאים, המתגלים דרך סיפור האהבה, נאמן למקור הספרותי, שהוא ספר הזכרונות של ביילי. כך נוצרת אותה משמעות, המופקת מהנרטיב כשלם, מתוך המוקד שהוא סיפור האהבה.

הדמות החד פעמית של מרדוק לצד הכאב והצער, הכרוכים במחלה, מעבריים באופן חזק לצופה הודות לשפה הקולנועית. אייר גייס את אמצעי המבע (בנוסף לנרטיב), כדי להעביר את החוויה האישית-מקצועית של מרדוק. העריכה הצולבת בין איריס הצעירה לאיריס המבוגרת היא מעין משחק, המראה כמה הפכפכים החיים האנושיים, ובאיזו חדות הם יכולים להתהפך. בסצנה, בה שוחה איריס במי הנהר חותך אייר בין איריס הצעירה, שצולחת את מי הנהר, לאיריס המבוגרת והמבוהלת, הנאבקת במים. כך אנו רואים כיצד חלל זמן מתערבלים וחוזרים למוחו חסר ההתמצאות של חולה האלצהיימר.

גם המיזנסצנה מגוייסת להמחשת הקוטביות בין איריס הצעירה למבוגרת. איריס המבוגרת, הכלואה בתוך מוחה המתנוון, שמשפיע גם על פעולותיה המוטוריות מצולמת לרוב במרחב ביתה, בפריימים 'סגורים' ובצילומי תקריבים. איריס הצעירה, חסרת העכבות, מצולמת במרחבים חיצוניים ובפריימים 'פתוחים' (כמו סצנת הרכיבה על האופניים בשדה הפתוח). האלמנט היחיד, הקושר בין שני הקטבים, הוא חווית השחיה. הבחירה המודעת במים (הפותחת את הסרט) מצביעה אף היא על תמה מרכזית בסרט – נזילות ומחזוריות החיים. בסצנה, הפותחת את הסרט, נראית איריס, כשהיא שוחה עירומה במי הנהר. המים, בעלי הסימבוליקה

החזקה, מעבירים את תחושת העובריות של הגוף הבשל, הנמצא בתוכם. באופן זה מוצג מצב זה כמורטליות. המים מצביעים על מצב נזיל, בלתי ידוע בדומה למצבה של איריס המבוגרת.

העיסוק בנשיות חיוני לביוגרפיה הזו היות ובמרכז עומדת אישה. מעניין לראות, כיצד מטפל אייר בפרספקטיבה הנשית, דבר היוצר את המשמעות הכללית של הביוגרפיה. איריס נמצאת במרכז הנרטיב. היא המוקד, אף שהיא חולקת את סיפור האהבה עם ביילי, אך הוא המגיב לתהליכים העוברים עליה. איריס (בדמות ג'ודי דנץ') מובילה ומקדמת את העלילה, מאכלסת את רוב הפריימים ונקודת מבטה דומיננטית בסרט. האישה כאן אינה נתונה למבטו המחפיץ של הגבר. על פי מאלווי העונג הארוטי,

הסקופופיליה והמציצנות עומדים בבסיס המדיום הקולנועי. המציצנות מחייבת את הפיכת האישה לספקטקל, הנתון למבט הגברי השולט (Mullvey, 1991). קביעה זו נשללת לאור מיקומה המרכזי של האישה ביחס לנרטיב. בנוסף, המפגש הראשון, בעקבותיו מתאהב ביילי במרדוק, מתרחש לאחר שהאחרון נשבה בקסמי חדות לשונה של איריס. ביילי נמשך אל היכולת המנטלית שלה ולא אל חזותה, דבר המבטל התייחסות אליה כאל אובייקט מיני. המפגש האינטימי-פיסי הראשון ביניהם עדין מאוד ולא מציג, והעריכה נעשית בשלב הראשוני של המגע ביניהם.

דמותה של איריס הצעירה מוצגת, אמנם, כחושנית (היא מחליפה בני זוג ולובשת שמלה אדומה בסצנה בה הם הולכים למסיבה), אך היא מציעה מודל נשיות חופשי מנקודת המבט והכוח הגברי המחפיץ. איריס דעתנית מאוד, מעט מגושמת (באותה סצנה היא מחליקה במורד המדרגות), באורח ברור מתגלות אצלה שערות בבית השחי, והיא חרפה מאוד מהבחינה הוורבלית. זהו אינו מודל נשיות אנאכרוניסטי אלא דגם של אישה חופשייה ויצרת. מכאן כוחה.

אייר יצר דיוקן אנושי מתוך ביוגרפיה אינטימית. לא נמצא בסרט תיאור מדויק של חייה של איריס מרדוק, אלא אומנות רגישה וכנה, ולכן היא נאמנה לחיים עצמם. אמחיש זאת בעזרת השוואה לביוגרפיה קולנועית אחרת, נפלאות התבונה, המתאר את עלייתו המטאורית של ג'ון נאש, שלקה בסכיזופרניה ובשנת 1994 זכה בפרס נובל, לאחר שהדהים את עולם המתמטיקה. סרט זה מדגים את השבלוניות של סרטי הביוגרפיה, המתארים את מאבקו של אדם בעל תכונה או כישרון מופלא, שמתגבר על מוגבלות פיזית או מנטלית. המשמעות, היא ליצור מתוך שבלונה זו סרט מקורי, אשר לא נכנע לסוף רגשני ומתקתק, אלא מתמודד עם הקשיים המציאותיים, העומדים בפני האנשים הללו. נקודות ההשוואה מתגלות בסיום הסרט ובמפגש בין הפרוטגוניסט לפרוטגוניסטית: נקודת הסיום בשני הסרטים מסמלת את ההתמודדות עם המגבלה - ניצחון או כישלון. איריס וג'ון מסתיים בכישלון של המערכת הזוגית, של האהבה, אשר לנוכח המציאות עומדת חזיתית ומתמודדת עם ההשלכות. ביילי בוחר לאשפז את אשתו ולהוציאה מטיפולו, למרות אהבתו ודאגתו לה. לעומת זאת, נפלאות התבונה מסתיים בניצחון אישי זוגי - נאש המבוגר מקבל את פרס נובל על בימה מול קהל, שנעמד על רגליו לאות כבוד והערכה ומוחא כפיים (בתוכו נמצאת אשתו הגאה גם היא). אין עוררין על כך שנאש אכן קיבל את הפרס, או שאיריס אכן התאשפה לבסוף, אך יש להבין שמיקומם של הפרטים הביוגרפיים בסוף הסרט, כסצנה החותמת את מאבקם היא מגמתית, ונבחרה על ידי היוצר. בחירתו של רון הווארד לסיים את הסרט בניצחון ובמתיקות מול ההתמודדות הכנה והאמיצה של אייר עם סוף "לא טוב" הן אמירות קולנועיות.

נקודה שנייה, המצליבה בין שני הסרטים, היא המקום בו נפגשים שני הזוגות וכך קובעים את יחסי הכוחות בין המינים. נפלאות התבונה מפגיש את השניים בחדר לימוד באוניברסיטה בו מרצה נאש. אשתו לעתיד קמה ממקומה כסטודנטית, ומבקשת מהפועלים, אשר הרעישו בחוץ והפריעו לכיתה הלומדת להפסיק את עבודתם, וכך היא מצליחה להשיב את הסדר על כנו (דבר שנאש לא הצליח לעשות). היא מציגה יוזמה, אך יוזמה זו מהולה באידאולוגיה פטריארכלית כשמבטו של נאש נודד אל דמותה הנשית, בהתכופה מעבר לחלון. מכשירי הקדיחה, שבידי הפועלים מסמלים את הסדר הפאלי השולט. לעומתם, מציגים ביילי ומרדוק אידאולוגיה שונה, אשר שוברת את המוסכמות הללו. גם הם נפגשים באותה הסביבה, באוניברסיטה, אך השיח הקולנועי שלהם אינו נגוע באותה אידאולוגיה.

בסצנה אחרת, רואה ביילי הצעיר את צלליתה של מרדוק ושל בחורה נוספת בחלון ביתה. הוא עולה ומציץ מבעד לדלת. כשהוא מגלה שאכן שתיהן יחד הוא משפיל את מבטו ונסוג מבלי ששתי הבחורות הבחינו בו. בסרט רגעים, של מיכל בת אדם ישנה סצנת אהבה בין שתי נשים, במהלכה מביט בהן אסי דין, ולבסוף מצטרף. האקט מתחיל במבטו ואותו מבט חוזר הוא שהופך את הסצנה לפורנוגרפית

Mullvey, Laura. (1991): "Visual Pleasure and Narrative Cinema".
Literary Theory: An Anthology. Rivkin, Julie and Ryan, Michael. Eds.
 Oxford Ma.: Blackwell Publishers, 1998. pp 585-595.

פילמוגרפיה

Iris. Richard Eyre. UK/USA, 2001.

Beautiful Mind. Ron Howard. USA, 2001
 (Footnotes)

היות והוא מפיך הנאה מינית והופך את מושא ההתבוננות, הנשים, לאובייקטים. על פי אורלי לובין, הפאלוס הוא המכונן את המיניות הנשית (והבין-נשית) וקובע את יחסי התלות מצד האישה כלפי הגבר, המרכז. כלומר, למבט השולט והחודר יש כוח מדכא. איריס וג'ון לא לוקה בנקודת מבט מדכאת כמו זו, המוצגת כאן, וכך הוא יוצר רובר, שאינו מזוהם באידאולוגיה פאלוצנטרליסטית.

נקודה נוספת, המצטרפת לנרטיב השלם, היא ההצגה הבוטה והישירה של סביבתו של חולה האלצהיימר. תוך יצירת דימוי של המציאות, מבקר אייר את המערכת החברתית, אשר אינדיבידואלים בתוכה יכולים להיזנח ולהגיע לשפל המדרגה. דוגמה לכך היא כאשר איריס, במצב מתקדם של המחלה, איננה מסוגלת לבצע פעולות פשוטות שעשתה בעבר בשיגרת היומיום, כגון ניקיון ותחזוקת הבית. ביתם של הזוג נראה מזוהם, מוזנח ולא ראוי למגורי אדם. אייר לא העלים פרט זה ודגג שגם סביבתה (ולא רק אישיותה) תיתפס ככאוטית.

איריס וג'ון הוא סרט מעניין בשל הטיפול שלו בסוגיה הביוגרפית באופן כה כן, המציג תפיסת מציאות מורכבת. חשיבותו, כאמור, איננה בתיאור מדויק של החיים או הצגה של חייה בדיוק כפי שהתנהלו, אלא ביצירת דימוי רגיש אשר מטרתו איננה לעורר הזדהות או לסיים בניצחון הרוח. כך נוצרת אמינות, שהיא חלק ממשמעות חייה של מרדוק, שיש בהם גם סיפור אהבה וגם הצלחה מקצועית. הסרט בונה את דמותה החד פעמית כאישה דומיננטית וכיוצרת מוכשרת, אשר צל מחלת האלצהיימר מכתים. מחלת האלצהיימר מוצגת (קולנועית ותוכנית) בצורה ישירה, מבלי שאהבתם הגדולה של בני הזוג או כל אלמנט אחר ישטטשו את חומרתה ואת ניצחונה הסופי. הסצינה החותמת את הסרט, בה מקפל ביילי את בגדיה של איריס לבדו ממחישה את פרידתו ממנה ואת ההשלמה עם תבוסתם. אייר יוצר טקסט קולנועי ביוגרפי, אשר במרכזו אישה, ומצליח להעביר את המורכבות שיש בסיפור זה על כל גווניה.

מקורות

לובין, אורלי. "דמות האישה בקולנוע הישראלי". מבטים פיקטיביים – על קולנוע ישראלי. עורכים: גרץ, נורית, לובין, אורלי וג'אד נאמן. האוניברסיטה הפתוחה, 1998. עמ' 223-247.

Lejeune, Philippe. "The Autobiographical Pact". *On Autobiography*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1989. pp.3-30.